

твердження не тільки у виступах учасників конференції – митців та мистецтвознавців, а й у художніх творах, котрі були представлені на спеціально організованій виставці. Живописне, графічне та скульптурне зображення дерева цілковито віддзеркалює символічний зміст результату творчих пошуків сенсу буття, шляхів виходу з кризи, що охопила світ у ХХ ст. та поглиблюється у нинішньому.

Отже, завдяки синтезу науки і мистецтва ми шукаємо і знаходимо вихід з системної кризи, що охопила людство, кризи духовної, екологічної, політичної та соціально-економічної.

УДК 398 (477)

Доц. О.П. Божок, канд. с.-г. наук
асист. В.О. Божок, канд. с.-г. наук – НЛТУ України

ДЕРЕВА, ОСПІВАНІ НАРОДОМ

Розглянуто питання щодо історико-фольклорної спадщини народу України. Наведено вірші, прислів'я та повір'я, що відображають суть дослідження. Висвітлено невід'ємний зв'язок єднання людини і природи.

Ключові слова: обряд, символ, пантеон, біологічний фільтр, деревна порода.

Doc. O.P. Bozhok; assist. V.O. Bozhok – NUFWT of Ukraine

Trees in culture by folk

This article is denoted historian – folklore to inheritance of Ukraine folk. It is Brought poetry, proverbs and popular beliefs, which display the essence of study. Integral relationship of associations person and natures.

Keywords: symbol, pantheon, biological filter, wood breed, denomination.

Дерево віддавна мало символічне значення в культурі різних народів, зокрема – українців, які використовували його у різноманітних обрядах, облаштуванні оселі та лікувальних цілях. Історія та звичаї українського народу формувались на території, що здавна славилась багатими ґрунтами, чудовою природою та кліматом. Майже в усіх куточках України в народних піснях, думах та прислів'ях трапляються назви таких порід, як калина, верба, тополя, явір та інші. Проте є і такі райони, де назви порід збереглись у народних оповідях, але сьогодні там ці породи вже не ростуть. Згадаймо тис ягідний, що зростає зрідка тільки в Криму та в Карпатах. Поблизу Місхора красується тис, який "пам'ятає римських легіонерів", що колись збудували в цьому урочищі фортецю. У минулому тис займав значну площу в Карпатах, про це свідчать назви міст Тисів, Тисовець, Тисмениця та їм подібні, що вказують на історичні місця його зростання. Поширена торгівля деревиною тису призвела до її знищення. З неї робили списи, луки, руків'я до мечів і кинджалів, скриньки, сувеніри, музичні інструменти, оздоблювали королівські палаци. Вироби з тису живуть тисячоліття, вони непідвладні часу.

Найбільш оспіваною породою в Україні є калина. Іноді її вважають символом України. Згадаймо пісню:

"... Ой у лузі червона калина похилилася,
Чогось наша славна Україна зажурилася ..."

У багатьох слов'янських народів калину вважали символом дівочої краси й кохання [1]. Згадаймо народні порівняння: "дівчина, як у лузі калина", "гарна, як калина", "дівча виростає, як калина розквітає", "стоїть, як калина при дорозі", "калина в цвіту – дівчина у вінку". Червоний колір калини приносив щастя – його вишивали на рушниках. Також калина вважалась "весільним деревом" і була обов'язковою учасницею весільного обряду. Гілками калини прикрашали столи, весільні короваї, дівочі вінки й гостинці. Наречена перед весіллям дарувала нареченому рушник, розшитий листям і плодами калини. Димом калини обкурювали хату від злих духів і нечистої сили. Здавна, мабуть ще з часів язичництва, на покутті хати, на причіпках чіпляли грона калини разом із деревієм, волошками, головками маку. Плоди калини стали символом мужності людей, що віддали своє життя боротьбі за Україну. Для українців, що відстоювали загальнонаціональні інтереси, вели непримиренну боротьбу з поневолювачами українського народу, девізом стало:

"... А ми тую червону калину підіймемо,
А ми нашу славу Україну, гей, гей, розвеселимо ..."

А ось символом сили та довголіття був і залишається дуб. Пращури – язичники обожнювали його, вважаючи дуб священним деревом, житлом і храмом головного бога – Перуна, володаря блискавки й грому. Наші предки помітили, що у найвищі і найбільш кряжисті дуби-велетні блискавка вдаряє частіше, ніж в інші дерева. Ці гіганти ніби притягували блискавки до себе. Така уразливість пов'язана з тим, що він підіймається вище над іншими деревами, має надзвичайно глибоке коріння і служить провідником електричних розрядів з атмосфери в землю. Вважалося, що в шелесті листя проявляється воля богів, яку вміли читати волхви й жерці.

В Києві, на Старокиївській горі в дохристиянський період існував головний пантеон богів: Перуна, Велеса, Даждьбога, Стрибога, Хорса та інших. Пантеон знаходився під могутнім багатовіковим свяченим дубом в одинадцять обхватів. У 988 році, після прийняття християнства, князь Володимир наказав знищити пантеон язичницьких богів. Священний дуб – храм верховного божества дружинники за наказом князя зрубали і по крутому схилу кинули у Дніпро. Фанатичні шанувальники Перуна намагалися затримати дерево, яке котилося вниз, і багато з них були роздавлені. За свідченням літописців, весь схил був червоний від крові. Багато людей бігли берегом за Перуном і кричали: "Видибай, наш боже, видибай", тобто впливи. Місце, де ідол вплив із води й хвиля прибила його до правого берега назвали Видубичі.

Навіть після прийняття християнства, східнослов'янські племена продовжували шанувати багатовікові дуби. Бо, саме дуб, у нас вважається царем серед дерев, як лев серед звірів. Українці присвятили йому величезну кількість пісень, а поети – віршів.

Дуби – довгожителі мають навіть свої імена. Серед багатовікових дерев найбільшою популярністю в Україні користується Запорізький, який і тепер ще добре росте біля с. Верхня Хортиця. Фахівці стверджують, що нині цей дуб у розквіті своїх сил і добре плодоносить. Вік його сягає понад 700 років. Його стовбур на висоті грудей має 6,32 м в обхваті. Висота велетня

36 м, а могутня крона розкинулась на 43 м в діаметрі. Запорізький дуб – один з представників тих дрімучих лісів, які у минулому знищила нещадна сокира. Від цього дуба козаки йшли у похід на татар. Легенда свідчить, що весною 1648 року, йдучи в похід під Жовті Води, Б. Хмельницький виступав під цим дубом, під ним запорожці на чолі з славним кошовим І. Сіркою писали знаменитого листа турецькому султану.

Ім'я гетьмана Б. Хмельницького носить також 600-річний дуб в м. Бережанах, що на Тернопільщині, а на схилах Кириківського яру, поблизу с. Буда Чигиринського району, росте 1000-річний дуб діаметром в окружності стовбура 8,65 м. Він пам'ятає хрещення Русі і Золотоординське іго. Його звуть ще дубом Максима Залізняка. У 1843 році цей дуб змалював Т.Г. Шевченко. Відомий також і дуб О. Довбуша, що на Прикарпатті (м. Заліщики), якому уже понад 400 років.

Відомо, що дуб росте на родючих ґрунтах, тому ще за 3-4 тис. років до н.е. племена трипільської культури випалювали дубові ліси і сіяли сільсько-господарські культури. В той час виникло навіть прислів'я: "Де дуб, там і поле". На значних площах дубові ліси були вирубані, що значно зменшило лісистість України.

Проте, найбільш тісно зв'язаним із життям і побутом українця деревом була верба [2]. У часи язичництва наші пращури вірили, що вона охороняє людей і їхнє житло від злих духів і пожеж, береже худобу. У слов'ян ця порода символізувала щасливе сімейне життя.

Як стверджує Святе Писання, саме вербові гілки кидали під ноги Ісусу Христу, коли він востаннє йшов до Єрусалиму. В ознаменування цієї події християнська церква встановила напередодні свята Паски – Вербний тиждень, в кінці якого віруючі несуть у церкву вербову гілку, де її освячують і потім садять на садибі біля річки. Верба вважалася священним деревом, символом безперервності і постійності життя. Саме верба символізувала древньослов'янського язичницького бога сонця – Ярила. До наших днів зберігся народний звичай влаштовувати на його честь свято в ніч на Івана Купала. Коли зовсім стемніє, біля завітчаної верби запалюють багаття, лунають веселі, жартівливі купальські пісні, сміх, жарти. Молодь стрибає через багаття, співає пісень. Веселе свято триває до глибокої ночі. Після цього дівчата пускають вінки з верби, загадуючи свою долю, по воді. Якщо водоверт не закрутить вінок і не потягне його на дно, а винесе його на середину річки і попливе дарунок дівчини далі без перешкод, то це за народним повір'ям віщує їй щасливе майбутнє, що чекає на неї з коханим. У народі існує повір'я, хто закохається ввечері на Івана Купала, той збереже свою любов навіки.

З давніх-давен український народ шанував вербу і оспівував її у чудових ліричних піснях. З усіх деревних порід, які ростуть в Україні, мабуть, після калини найбільше пісень складено саме про вербу.

"... В кінці греблі шумлять верби
Що я посадила.
Нема мого миленького
Що я полюбила ..."

Верба в Україні є символом її чарівної природи і трагічної долі. З особливою шаною і теплотою оспівував вербу і великий син українського народу Т.Г. Шевченко. У далекому казахському степу вона нагадувала йому рідну Україну.

" ... Реве та стогне Дніпр широкий,
Сердитий вітер завива,
Додолу верби гне високі,
Горами хвилі підійма ..."

Великого Кобзаря на заслання, скерували з Орської фортеці у Ново-Петрівське укріплення, Шевченко по дорозі знайшов гілку верби і взяв з собою. Прибувши за призначенням, він посадив її у безводному казахському степу. Вона прийнялася і за сотню з лишком років перетворилася у могутнє дерево. Туристи з України, які тут бувають, везуть з собою гілки цього дерева і висаджують їх у парках та скверах. Тепер у містах і селах України чимало росте нащадків цієї унікальної й пам'ятної верби.

Чим пояснюється така популярність верби? Очевидно, її красою, великою користю, яку приносить вона людям, невибагливістю до ґрунту і кліматичних умов, легкістю розведення. Живучості і аскетизму верби можна позаздрити.

Коріння верби проникає на глибину більше 3 м, досягає водоносних шарів і ніби розкорковує їх, відкриває шлях джерелам на поверхню землі. Джерела, вирвавшись з під землі, повертають до життя малі річки, які до цього страждали від спраги. А верби біля них, набираючись сили, проникають своїм корінням в землю ще глибше і глибше. Зарослі верби – надійні вартів наших річок, постійно діючий, дешевий і надзвичайно ефективний біологічний фільтр. Недарма народна приказка каже: "Де верба, там і вода", "Верба водою живе, верба й воду береже" [3]. Також при проходженні над ділянками, де є підземні води або нагромадження металевих предметів, має здатність гілка верби реагувати обертаючись у руках. Верба першою серед усіх інших наших деревних порід одягається у ніжно-зелене вбрання і, як кажуть у народі, веде за собою весняне бездоріжжя і гонить з річок залишки криги. Її вважають вісницею і радісним символом весни. Вона продовжує чарувати погляд як у період цвітіння, так і восени своїм жовтим листям.

Особливу цінність має деревина верби, з якої виготовляють такі народні інструменти, як кобзи. А верба, що росте у вигляді чагарників, придатна для виготовлення товарів народного споживання. Вироби з лози, виготовлені народними майстрами-умільцями, за красою і витонченістю не поступаються рукоділлю мережниць. Це справжні шедеври мистецтва.

Це тільки частина порід, що розповсюджені на території України і стали її символами. А згадаймо липу, явір, смереку, березу, горобину, кедр, яловець та інші. Кожна деревна порода – унікальне творіння природи і має свою "біографію й географію", історію виникнення й розселення.

Література

1. Вакулюк П.Г. Оповіді про дерева. – К.: Урожай, 1991. – 295 с.
2. Носаль І.М. Від рослини – до людини. – К.: Наука, 1992. – 605 с.
3. Дмитренко М.К. Повір'я. – К.: Т-во "Знання" України, 1992. – 48 с.